

НЕЗВИЧАЙНЕ ЗІБРАННЯ КЛУБУ ІМЕНІ АКАДЕМІКА ФРОЛЬКІСА

*Грав скрипаль-музика, вишитий рукав.
Може, давнє кликав? Чи майбутнє звав?
Під смичком умілим плакала струна
І котилась біла по душі луна.*
Вадим Крищенко

Андрій Білоусов
канд. техн. наук,
публіцист, м. Київ

Ігор Тарабан
доктор мед. наук, професор,
професор Харківського
національного медичного
університету, м. Харків

Клуб творчої інтелігенції імені академіка **В.В. Фролькіса** — один із шанованих інтелектуальних форумів Києва. Звичайно, ім'я, на честь якого названо клуб, — ім'я всесвітньо відомого вченого-медика, фізіолога, геронтолога зумовлює, певною мірою, акценти і пріоритети в діяльності Клубу. Як і те, що його засновником і беззмінним ведучим є близький друг Володимира Веніаміновича — видатний український дослідник у галузях токсикології, медицини праці та медичної екології, академік **І.М. Трахтенберг**. Як і будинок, в якому проходять засідання клубу, — актовий зал Інституту медицини праці НАМН України — колишня Маріїнська община сестер милосердя.

Але не медициною єдиною живе Клуб. Позиціонуючи його як “Клуб творчої інтелігенції”, Ісаак Михайлович від самого початку передбачав залучення представників найширшого кола творчих професій. І сьогодні серед членів Клубу ми бачимо поруч із медиками — акторів, режисерів, музикантів, художників, літераторів, політиків, учених найрізноманітніших галузей. А поміж проблем, які обговорюють, проблеми довголіття, біоетики, генної інженерії, медичних нанотехнологій і питання економіки, державного будівництва, історії, космології, фізики. Жваво дискутують щодо новинок наукової, художньої, мемуарної та публіцистичної літератур, виставок, театральних постановок, знаменних дат і подій у культурному житті міста і країни.

Серед членів і гостей Клубу є представники, які успішно поєднують медицину з музикою, поезією, образотворчим мистецтвом.

Усі ці риси Клубу ім. В. Фролькіса відображають широту кругозору і високий рівень духовності творчої інтелігенції Києва. Розмаїття напрямів діяльності Клубу детально висвітлено в журналі “Світогляд” №1 (51) за 2015 рік.

Кожне із засідань Клубу по-своєму цікаве і заслуговує окремої розповіді. Нині говоритимемо про одне з недавніх зібрань, яке одночасно є і типовим, і унікальним. Типовим — бо воно було осяяне високим польотом людського творчого духу. А унікальним ...

Нещодавно, в один із традиційних понеділків, шановні члени Клубу збиралися біля входу в будівлю Інституту медицини праці, але не для того, щоб піднятися в звичний зал засідань, а для того, щоб ... Ось тут і почалося незвичайне! У призначений час до Інституту під'їхав комфортабельний автобус, який перевіз все високе зібрання на вулицю Героїв Оборони, де розміщений Науковий центр превентивної токсикології, харчової та хімічної безпеки імені академіка Л.І. Медведя. Саме тут мало відбутися перше виїзне засідання Клубу. У фойє увагу гостей привернула незвичайна виставка. На стендах були представлені музичні інструменти, що вражали незвичними,

**Ісаак Трахтенберг, академік НАМН України,
член-кореспондент НАН України,
засновник і ведучий Клубу імені академіка Фролькіса**

але напрочуд гарними формами, художньою досконалістю виконання, вишуканістю оздоблення — скрипки, альти, віолончелі і навіть контрабас! А стіни зали, яка гостинно розкрила свої двері, були обвішані (ще незвичайність!) масштабними батальними полотнами художника **Андрія Холоменюка**, що відображають героїзм і ратне мистецтво запорізьких козаків у звияжних змаганнях за волю і долю України. Що стосується чудових музичних інструментів, які зустрічали прибулих членів Клубу, то всі вони зроблені руками одного майстра — Голови асоціації майстрів-художників смичкових інструментів Всеукраїнської музичної спілки, заслуженого працівника культури України, професора **Флоріана Ілліча Юр'єва**, головного героя майбутнього засідання Клубу.

Місце для проведення засідання обрано не випадково — творчості майстра **Ф.І. Юр'єва** Науковий центр і його директор — член-кореспондент НАМН України, проф. **Микола Георгійович Проданчук** стосуються безпосередньо. Річ у тому, що поміж безлічі благодійних проектів, які виконує Центр з ініціативи та під керівництвом його директора, меценатський проект “Українська скрипка” посідає особливе місце. Про історію народження цього проекту розповів сам Микола Георгійович:

*“Наближається 110-річчя від дня народження засновника нашого Інституту акад. **Л.І. Медведя**. А я хочу сказати, що саме 100-річчя від дня його народження стало приводом для нашого знайомства з **Ф.І. Юр'євим**, бо саме він, як архітектор, став автором проекту пам'ятника Львові Івановичеві. Але для мене знайомство було дуже сумним, тому що я побачив генія масштабу **Леонардо да Вінчі**, який провадить роботу, що зовсім не відповідає рівню його творчого потенціалу. Аби цей потенціал міг розгорнутися повною мірою, ми створили лабораторію акустичної гігієни, яка пов'язана*

*з профілем нашого Інституту. Сьогодні **Флоріан Ілліч** розповість лише про одну грань свого багатогранного таланту — створення унікальних смичкових інструментів. І, якщо ви пам'ятаєте, у нас в Клубі була невеличка дискусія з акад. **П.П. Толочком** щодо місцезнаходження найдавнішого артефакту з зображенням скрипки. Минуло вже півтора року, як шановний **Петро Петрович** пообіцяв мені знайти відомості про наявність такого артефакту в інших країнах. Ми також проводили свої пошуки, які підтвердили відсутність таких артефактів будь де, крім України. Це фреска на північному нефі Святої Софії Київської, яка належить до XI століття. Нічого подібного ні в зображеннях, ні в описах того часу ніде немає, — музикант тримає на плечі струнний інструмент, на якому грає смичком. Якби не **Флоріан Ілліч**, ми могли б тільки пишатися нашими предками, залишивши їхнє дивовижне пророче досягнення минулому. Але завдяки **Флоріанові Іллічу** ми можемо стверджувати, що Україна, нехай і не є світовою колыскою скрипкарства, бо через історичні обставини розвиток цього мистецтва в Україні було призупинено, принаймні, на 300 років, але є країною, яка, маючи тисячолітню історію цього мистецтва, дала йому новий імпульс”.*

Потім **Микола Георгійович** запросив до слова **Флоріана Ілліча Юр'єва**, зазначивши, що це унікальна можливість отримати відомості про геніальні знахідки та здобутки в галузі сучасного скрипкобудування безпосередньо з вуст їхнього творця.

На початку своєї лекції **Флоріан Ілліч** повідомив аудиторії деякі важливі відомості з історії та теорії музичних інструментів.

Сьогодні акустичні музичні інструменти розрізняються за засобами звукотворення і генерації звуку. Вони діляться за джерелами звуку на аерофони, ідіофони (самозвучні), мембранофони і, нарешті, хордофони (струнні); за засобами звукотворення на духові, ударні, смичкові та щипкові.

Імовірно, одним із найдавніших музичних інструментів був лук. Коли мисливець відпускав стрілу, натягнута тятива дзвеніла, і музичне вухо могло почути якийсь приємний звук. Так лук перетворився на перший струнний щипковий інструмент. Трапляються різні комбінації джерел і засобів звукотворення. Наприклад, до класу ударних інструментів відносять мембранофони — барабани, ідіофони — металофони (вібрафон, дзвіночки, ксилофон), хордофони — фортепіано, цимбали, до класу щипкових — різноманітні струнні інструменти (гітара, бандура, кобза, клавесин, арфа і т. д.), ідіофони — варган, до класу смичкових — ідіофони (пила).

Скрипку, її предків та родичів відносять до категорії струнно-смичкових інструментів, хоча її можна віднести і до щипкових (гра “*ніцікато*”), і навіть ударних (гра “*кон леньо*” — удари древком смичка по струнах).

Звичайна гра смичком — це теж своєрідна послідовність мікрощипків: натерте каніфоллю волосся смичка в процесі руху чіпляє і відпускає струну. Смичок міг виникнути тільки там, де є культура

“Власні імена” музичних інструментів Ф. Юр’єва

Т. Койчуренко-Вавіліна та Ф. Юр’єв

Поважна аудиторія засідання

Виступ струнного квартету (музичні інструменти — роботи майстра Ф. Юр'єва)

Клубу імені академіка Фролькіса

Контакт через тисячоліття (Ф. Юр'єв та фреска в Софії)

конярства, бо саме біле кінське волосся йде на виготовлення смичків. Тому в стародавньому світі смичкові інструменти з'явилися раніше в Східній Азії, ніж в Африці (наприклад, в Єгипет коней імпортували).

Коли давній музикант поставив лук на барабан, він помітив, що звук став голосніший. Так з'явився резонатор. Спочатку резонатори робили зі шкіри звіра або риби, або риб'ячого міхура. Це були резонатори мембранного типу. Такі ми зустрічаємо досі, наприклад, в банджо. До речі, зала, в якій проходило засідання Клубу, теж є своєрідним резонатором мембранного типу. Зал побудований дуже заглушеним. Звук в ньому загасає дуже швидко. Як кажуть, у нього дуже короткий час реверберації. Стіни майже не відбивають звук. У такому залі музика звучить невиразно, прохолодно. Але стіни залу прикрашають величезні полотна *Андрія Холоменюка*. Як розповів Микола Георгійович, *Ф. Юр'єв* запропонував трохи нахилити полотна. І вони, вібруючи, стали направляти звук у бік слухача. Зал перетворився на величезний мембранний резонатор. Зауважимо, що *Юр'єв* — знавець архітектурної акустики, адже він створив у Києві шедевр акустичного концертного залу — конференц-зал Інституту науково-технічної інформації на Либідській площі.

Пізніше з'явилися дерев'яні резонатори. У них звукові коливання збуджують волокна деревини. У резонансній деревині щільні зимові шари чергуються з м'якими літніми. Таким чином, зимові шари коливаються, як струни, у середовищі з літніх шарів.

Смичкові інструменти прийшли в Україну в VIII—IX столітті разом із монголами і називалися “*кобза*”, точніше “*кобуз*”, “*кобиз*”. Чому ми вважаємо, що скрипка народилася саме в Україні?

Річ у тому, що східні інструменти, які існували раніше, до зображення на Софійській фресці, чи західні інструменти, які існували одночасно і пізніше, — всі вони під час гри спиралися на коліно. У чому принципова різниця? У тому, що засіб гри визначав роль і місце інструмента в музикуванні. Всі ці інструменти були, переважно, допоміжні, акомпануючі. На них грали співаки-акيني, кобзарі, лірники. Вони тримали інструмент таким чином, аби гра не заважала їм співати, розповідати. Головним елементом їхнього мистецтва було слово, мелодекламація. Коли інструмент притиснули до підборіддя, одночасно співати і грати стало неможливим. І головна виразна роль перейшла від слова до мелодії. Носієм її стали смичкові інструменти — скрипка та її родичі.

Однак, пройшло не менше п'яти століть від часу створення фрески у Софії Київській, перш ніж з'явився класичний тип скрипки. Його остаточне формування відбулося зусиллями, перш за все, італійських майстрів, серед яких найвідоміші — *Антоніо Страдіварі* (1644—1737) і *Йосип (Джузеппе) Гварнері дель Джезу* (1698—1744). На художній образ скрипки не могла не вплинути естетика бароко з її химерністю, пишномовністю форм, вишуканістю ліній. На зміну аскетизму контуру віол прийшла вишуканість скрипко-

вого “патрона”, горезвісні “кути”. Що стосується зовнішнього вигляду, інструменти стали цікавіші від віолі. Але щодо акустики ... На віолі немовби натягнули своєрідний “корсет”. І так само, як корсет в жіночому одязі заважає жінці вільно дихати, так і “корсет” скрипки заважав їй віддавати низькі частоти, скрипка отримала більш яскравий, насичений високими обертонами звук. Спочатку це сподобалося. Але це було добре для невеликих приміщень. А коли музиканти перейшли до великих зал, виявилось, що звук збіднів, бо високі частоти загасають швидше, а низьких не вистачає. Щоб поліпшити відтворення низьких частот, *Страдіварі* розширив корпус, збільшив таким чином поверхню резонансної деки і об'єм резонуючого повітря всередині корпусу скрипки. Це дало ефект, але грати стало незручно, і у всіх скрипках *Страдіварі* після 1710 року спостерігаються сколи дек від зачіпання колодкою смичка. Подальшу справу “сковування” скрипки продовжили майстри-реставратори. Коли сьогодні музиканти кажуть, що грають на інструментах *Страдіварі* і *Гварнері*, то це лише часткова правда. Насправді, автентичних інструментів старовинних майстрів немає, всі вони перероблені, бо змінилися виконавські вимоги. Раніше тиск струн на деку становив близько 3 кг/кв. см, а зараз доходить до 7. Це зумовлено тим, що на зміну кишковим струнам прийшли синтетичні і металеві, змінився кут нахилу грифа, підвищилася частота настройки основного тону від близько 420 до 440 Гц. Аби ці навантаження не розчавили деку, була здійснена заміна так званої “пружини” (в зарубіжному інструментознавстві її називають “басова балка”, що правильніше). Це, дійсно, балочка, яка підкріплює знизу верхню деку з боку басової струни. Її висота в класичних інструментах становила 5 мм. Щоб зміцнити деку, майстри-реставратори замінили оригінальну балочку на іншу, заввишки 10 мм. Це привело до підвищення жорсткості деки і, відповідно, до подальшого збільшення частки високих частот в спектрі скрипкового звуку. Проте класична модель скрипки була визнана настільки досконалою, що на 300 років стала абсолютним еталоном, відступ від якого вважався неприпустимим. Однак настали нові часи, народжувалася нова музика, нова музична естетика, підвищувалися виконавські вимоги, що не вміщалися в рамки класичної моделі.

І *Юр'єв* йде на те, щоб удосконалити скрипку.

Насамперед, майстер вирішив завдання, як побудувати резонатор, щоб, зберігши досягнення класичних шкіл, подолати вади, викликані наступними реконструкціями старих інструментів. *Юр'єв* залишив пружину *Страдіварі* заввишки 5 мм, але, щоб її розвантажити, не додаючи жорсткості, винайшов цілий ряд допоміжних пружин ресорного типу. Одна з них — це додатковий вібратор, який передає коливання з верхньої деки на нижню. Раніше це завдання виконувала тільки дужка — невелика паличка, яка поєднувала верхню деку з нижньою. Тепер розвантажена дека отримала можливість вільно вібрувати, і музиканти помітили, як легко грати на таких інструментах.

Другим моментом було реформування нижньої деки. У класичних інструментах вона опукла. Ця опуклість нічим не виправдана, оскільки фокусує звук в центрі верхньої деки замість резонансних отворів. **Юр'єв** зробив нижню деку увігнутою і тим досяг подвійного ефекту — конструктивного і акустичного. Дерево не працює на розтягування, воно працює на стискання. Заради міцності стародавні майстри робили нижню деку завтовшки до 7 мм. Таким чином, скрипка набувала додаткової жорсткості, тобто збільшення високіх частот. Запроваджена **Юр'євим** подвійна кривизна нижньої деки надає їй міцності не за рахунок товщини, а за рахунок профілювання зводу, перерозподілу напружень, дозволяє зменшити товщину до 2 і навіть 1,5 мм! Знижується її резонансна частота, поліпшується віддача низьких частот. Угнутості фокусують звук в напрямку резонансних отворів — “ефов”. Одночасно **Юр'єв** прибрав “корсет”, позбавив скрипку барокових кутів, забезпечивши скрипці “вільне дихання”, для збільшення резонуючого об'єму збільшив площину нижньої деки, а для зручності гри зробив обичайки нахиленими. Всі ці заходи сприяли збільшенню “наповненості” тембру, підвищенню “дальнобійності” скрипки.

Відгуки музикантів-професіоналів про звучання новаторських інструментів **Юр'єва** вміщені в публікації “Українська скрипка: минуле, сучасне, майбутнє...” (“Світогляд” №6 (44), 2013).

Але не тільки акустична “інженерія” цікавить **Флоріана Ілліча**. Як майстер-художник, він, перш за все, осмислює образ кожного нового інструмента. Цей образ втілюється і в звукових, тембральних властивостях інструмента і в його “зовнішності” — пластичному рішенні виробу. Імена видатних музикантів, міфологічних персонажів і дорогих йому людей, які дає майстер своїм інструментам, він підкріплює скульптурно-різьбленими голівками або зображеннями на задніх деках, а також тембровим забарвленням звуку, що відповідає характеру або тембру голосу персонажа.

Лекція супроводжувалася величезною кількістю слайдів — світлини, схеми, діаграми, осцилограми і спектрограми звуків ... Запамяталося приголомшливе зізнання майстра, що “він вчився робити скрипки цілих 30 років” і тільки потім почав створювати свої шедеври; що створювані такою титанічною працею скрипки, альти та віолончелі не цінуються співвітчизниками і продавати їх вдається тільки за кордон. Що численні учні майстра не витримують багатомісячного “корпіння” над інструментом, хронічного безгрошів'я і шукають інші, більш прибуткові заняття.

Торкнувся майстер і медико-гігієнічних аспектів роботи майстра скрипки. Виявляється, виготовлення чудових інструментів пов'язане з виробничими шкідливими умовами та профзахворюваннями — бронхіальною астмою, отруєннями, дерматитами, викликаними роботою з токсичними матеріалами та лаками. Тому Центр в особі директора **Н.Г. Проданчука** надав лабораторії акустичної гігієни приміщення з макси-

мально сприятливими умовами, обладнане витяжками і спецзасобами.

Звичайно, враження від цікавих відомостей з лекції професора **Юр'єва** було б неповним, якби аудиторія не почула живого голосу скрипки. І це стало ще однією незвичайною частиною засідання Клубу — повноцінний концерт висококласних музикантів на унікальних новаторських інструментах майстра **Флоріана Ілліча Юр'єва**.

Першим номером пролунало “Аве Марія” **Франца Шуберта** в проникливому сольному виконанні на скрипці **Тетяни Койчуренко-Вавіліної**. А потім струнний квартет за її участі, як першої скрипки, виконав твори **Верді, Вівальді, Моцарта, П'яццолі**.

А тепер доцільно почути особисті враження одного з авторів — **Ігоря Анатолійовича Тарабана**. І ось його відчуття:

“Я не можу пояснити, як саме я насолоджувався цим звучанням. Мене, як дилетанта, без музичної освіти, який навіть на уроках співу в школі не розумів — як можна “проплескати” ту чи ту мелодію, займала технічна сторона питання — як вдається витягувати з “дерев'яної коробочки” за допомогою “палички з натягнутими кінськими волосинами” таке дивовижне звучання, що змушує присутніх забути про все і перенестися у світ мрій і спогадів. Мені згадалися мої підлітковий вік і юність, коли мій молодший братик ходив до музичної школи, освоюючи віолончель. Досі відчуваю приємний терпко-ялиновий запах каніфолі і тягучі, грудні звуки, що їх народжує загадковий інструмент чималих розмірів... Дивлячись на навколишніх, їх вдумливі обличчя, на багатьох з яких блукала замріяна посмішка, я розумів, що вони відчують, можливо, глибші переживання, можливо таке саме захоплення від почутого... Коли ж заграє ансамбль, музика полилася вже з усіх боків, відбиваючись від картин-екранів, повністю заволодіваючи нашим слуховим сприйняттям ... Непомітно промайнуло виконання відомих, і не дуже (для мене), музичних творів, і час вже був розходитися по домівках. З подивом виявив, що з початку засідання пройшло понад чотири години, хоча вони й “пролетіли” непомітно для нашого сприйняття ... згадалися слова пісні відомого шансон'є:

І скрипка, що за плином віку

Не змарнувала щем душі,

Підніме місячну повіку

І тишу вмить розворушить ...

(**О. Новиков**, пер. авторів)

Дивовижні парадокси і паралелі нашого життя. Наступного дня моєму молодшому, дворічному синові Мишкові, прибула посылка з подарунком від хрещеної з Харкова, а в посилці була ... скрипка. Справжнього виду і розміру, щоправда, електронна. І мені подумалося, що такі збіги в житті не випадкові й, можливо, саме йому випаде честь стати новим Майстром, або Маестро, або просто справжнім поціновувачем скрипкового мистецтва. Життя триває...” ■

*Світлини — Віктор Бихун, “АВІ ЕкоГінтокс”
та з архіву Ф. Юр'єва*